

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені І. І. МЕЧНИКОВА

НАРУШЕВИЧ-ВАСИЛЬЄВА Оксана Вікторівна ³

УДК 811.161.2*38

**КАТЕГОРІЯ СПОНУКАЛЬНОСТІ
У ПРАГМАСТИЛІСТИЧНОМУ АСПЕКТІ**

Спеціальність 10.02.01 - українська мова

NBONU

Є0/90/61

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Одеса - 2002

Рец
110520

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі української мови Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова, Міністерство освіти і науки України.

- Науковий керівник - доктор філологічних наук, доцент
БОНДАР Олександр Іванович,
Одеський національний університет
ім. І. І. Мечникова, Міністерство освіти і науки
України, завідувач кафедри української мови.
- Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
ІВАНИЦЬКА Ніна Лаврентіївна,
Вінницький державний педагогічний університет
ім. Михайла Коцюбинського, Міністерство освіти і науки
України, завідувач кафедри української мови;
кандидат філологічних наук, доцент
БЕРЕЖАН Лариса Василівна,
Чернівецький національний університет
ім. Ю. Федьковича, Міністерство освіти і науки
України, доцент кафедри сучасної української мови.
- Провідна установа - Рівненський державний гуманітарний університет,
кафедра української мови, Міністерство освіти і науки
України, м. Рівне.

Захист відбудеться “25” жовтня 2002 року о 13.30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К41.051.02 в Одеському національному університеті ім. І. І. Мечникова за адресою: 65058, м. Одеса, Французький бульвар, 24/26, ауд. 91.

З дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова за адресою: 65026, м. Одеса, вул. Преображенська, 24.

Автореферат розіслано “ ____ ” _____ 2002 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
доктор філологічних наук

Є. М. Черноіваненко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. В останні десятиріччя у світовій лінгвістиці спостерігається явний перехід від формально-граматичного вивчення мовних явищ до функціонально-комунікативного. Це пов'язано із зростанням зацікавленості до мовленнєвого акту як сфери здійснення комунікативної взаємодії. Такий розвиток лінгвістики є цілком закономірним, бо визначення сутності мови не може бути обмежене лише вивченням її системно-структурної організації, а вимагає насамперед врахування функціонування цієї системи.

Інтерес до живого функціонування мови, характерний для сучасної лінгвістики, проявляється у дослідженні мовних засобів вираження певних комунікативних намірів людини у процесі мовленнєвого спілкування. Це дало поштовх до розвитку в сучасній мовознавчій науці такого напрямку як прагмалінгвістика, для якої характерний антропоцентризм, тобто перенесення в центр уваги дослідження мовленнєвої діяльності людини. Мовознавці цього напрямку розглядають висловлення як спосіб досягнення суб'єктом мовлення певної мети, вербального управління людською поведінкою. При цьому у фокусі досліджень опиняються не тільки будова тієї чи іншої одиниці та її мовне значення, а й умови її вживання комунікантом, інтралінгвістичний та екстралінгвістичний контексти, що визначають її функціонування у мовленнєвому акті як засобу мовленнєвої дії і впливу.

Спонукальна функція мови має велику значущість для процесу спілкування, для регулювання стосунків між людьми. Категорія спонукальності належить до такої понятійної категорії, у якій прагматична функція мови виявляється якнайповніше, адже в основі спонукальних речень лежить відображення волюнтативних стосунків між мовцем і співрозмовником.

Аналізу спонукальної модальності присвячено значну кількість досліджень на матеріалі різних мов. У роботах українських і зарубіжних учених описувалися граматичні та лексико-граматичні засоби, що реалізують спонукальну функцію мови. Свого часу ще О. О. Потебня, О. О. Шахматов, О. М. Пешковский, Л. А. Булаховський, В. В. Виноградов звертали увагу на засоби вираження спонукування. Більш системні та детальні дослідження з цього питання з'являються дещо пізніше. В українському мовознавстві такий підхід бачимо, зокрема, у працях В. М. Русанівського,

І. Р. Вихованця, А. П. Грищенко, П. С. Дудика, О. К. Безпояско, К. Г. Городенської, А. П. Загнітка, І. І. Слинська, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянської, М. Я. Плющ, М. У. Каранської, О. С. Шевчук.

Спонукальні конструкції досліджувались також з урахуванням їх структурно-семантичних і комунікативно-функціональних відповідностей (І. С. Андреева, Н. В. Швидка). Засоби вираження спонукальності вивчалися у соціолінгвістичному

аспекті (О. С. Кондзеля). Окремі праці присвячені системному, комплексному аналізу функціонування категорії спону- кальності (В. С. Рябенко, О. І. Беляєва, В. С. Храковський, О. П. Володін, Л. В. Бережан). Чимало лінгвістів торкалися проблеми семантичної інтерпретації спонукальних висловлень, класифікації конкретних значень (різновидів) спонування (А. В. Бельський, М. Ф. Косилова, В. С. Храковський). В останні роки мовознавцями проведено низку цікавих досліджень категорії спонукальності в аспекті прагмалінгвістичної теорії (Г. Г. Почепцов, Л. А. Бірюлін, С. В. Мясоедова, В. Г. Кулікова). Проте багато питань, пов'язаних із категорією спонукальності та мовними засобами її вираження ще й досі остаточно не розв'язані. Зокрема, в українському мовознавстві залишилися недостатньо висвітленими особливості мовленнєвої тактики комунікантів у різних спонукальних ситуаціях, прагматичні чинники, які зумовлюють відбір і комбінацію мовних засобів у процесі комунікації.

У дисертаційній роботі спонукальні висловлення проаналізовано з позицій функціонально-семантичного підходу до мовних явищ (виділення й опис семантичних категорій та відповідних їм функціонально-семантичних полів (ФСП), категоріальних ситуацій, які являють собою реалізацію елементів певної семантичної категорії у висловленні) і з позицій теорії мовленнєвого впливу - прагмалінгвістики (з'ясування прагматичного потенціалу мовних одиниць і формування відповідних комунікативно-прагматичних правил). Теоретичною основою роботи є положення сучасної прагмалінгвістики, окреслені в дослідженнях із проблем мовленнєвої взаємодії комунікантів, прагматичного ефекту й ефективності висловлень у ситуаціях спілкування (Дж. Л. Остін, Дж. Р. Серль, Т. А. ван Дейк, Н. Д. Арутюнова, В. Г. Гак, Г. В. Колшанський, О. В. Падучева, Г. Г. Почепцов, Ф. С. Бацевич, Т. В. Радзівська та ін.).

Оскільки кожний акт мовного вживання має екстралінгвістичні обґрунтування, мовленнєва діяльність людей не може розглядатись у відриві від явищ стилістики, опис яких полягає у зіставленні внутрішніх і зовнішніх щодо мови чинників мовностилістичного відбору. Цей аспект мовленнєвої діяльності лише недавно став предметом уваги вітчизняних лінгвістів і отримав назву прагмастилістичного. Саме в цьому аспекті виконано дисертаційну роботу.

Отже, тема дисертаційного дослідження зумовлена актуальністю прагмастилістичного підходу до вивчення мовних одиниць, який враховує їх функціонування у процесі спілкування як одному з видів людської діяльності, звернений до проблем їх ефективного використання в різних ситуаціях, зорінтований на опис явних і виявлення прихованих механізмів мовленнєвого впливу. Вибір об'єкта дослідження, тактика його опису зумовлені також тим, що в українському мовознавстві немає спеціальних

праць, у яких би спонукальні конструкції були подані одночасно в аспектах синтаксису, семантики та прагматики, недостатньою вивченістю цих конструкцій у функціонально-комунікативному аспекті з урахуванням прагматичних цілей мовців.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Напрямок дисертаційного дослідження пов'язаний із загальною науковою темою кафедри української мови Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова “Актуальні питання лексичної і граматичної систем української мови” (номер державної реєстрації 0101001415). Тему дисертації затверджено на засіданні бюро наукової ради “Українська мова” (протокол № 2 від 12.12.2000 року).

Мета і завдання дослідження. Основна мета роботи - дослідити категорію спонукальності сучасної української мови у прагматистичному аспекті.

Для реалізації цієї мети розв'язано такі основні завдання: 1) увиразнено суть поняття “категорія спонукальності”; 2) визначено поняття і терміни, пов'язані з прагматистичним аспектом опису категорії спонукальності; 3) проведено системний опис умов успішності спонукальних мовленнєвих актів і на цій підставі розроблено класифікацію цих актів; 4) проаналізовано структурні типи спонукальних конструкцій; 5) досліджено реалізацію первинних і вторинних функцій мовних одиниць у вираженні спонукальних відношень; 6) з'ясовано роль контексту у вираженні та розмежуванні ілокутивних функцій спонукальних висловлень; 7) здійснено семантико-прагматичний аналіз спонукальних висловлень; 8) виділено прагмалінгвістичні параметри, які зумовлюють особливості функціонування спонукальних конструкцій у стилізованих різновидах сучасного українського мовлення; 9) визначено правила відбору мовних засобів і побудови спонукальних висловлень у різних типових ситуаціях спілкування з різною комунікативною інтенцією, розкрито механізм породження непрямих спонукальних актів.

Об'єктом дослідження є спонукальна функція мови та засоби її реалізації в процесі мовленнєвої діяльності.

Предмет дослідження становлять спонукальні конструкції сучасної української літературної мови, особливості їхньої структурно-семантичної організації і комунікативно-прагматичної спрямованості в різних стилях мовлення. У власне лінгвістичному аспекті прагматики увагу зосереджено на виявленні потенційної здатності різнорівневих мовних одиниць виражати категорію спонукальності, ролі комунікативного контексту у формуванні ілокутивних спонукальних функцій висловлень.

Оскільки дослідження ґрунтується на прагматичних координатах безпосереднього спілкування мовця й адресата, у дисертаційній роботі не розглядаються висловлення, що виражають опосередковану спонукальність.

Матеріалом дослідження послужили писемні тексти сучасної української літературної мови: художні (здебільшого не давніші 20-х років XX ст.), публіцистичні, наукові, науково-популярні, навчальні, офіційно-ділові, а також магнітофонні та графічні записи усного наукового, ділового й розмовного мовлення. На підставі вибірок фактичного матеріалу було створено картотеку з різними ситуаціями спонування, яка нараховує близько 6 тис. карток.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених у дисертаційній роботі завдань використано сукупність кількох методів лінгвістичного аналізу. Як основний композиційний метод у дисертації прийнятий дедуктивно-індуктивний спосіб опису: виклад теоретичних положень щодо об'єкта дослідження конкретизується на широкому мовному матеріалі. У роботі використано загальноносеологічний метод спостереження, суть якого полягає у вивченні на основі зібраного матеріалу функціонування різних структурно-семантичних типів спонукальних конструкцій у стилевих різновидах українського мовлення. У процесі дослідження застосовувалися прийоми контекстологічного, опозиційного, трансформаційного, компонентного аналізу. З метою виявлення критеріїв розрізнення типів спонукальних мовленнєвих актів було використано лінгвістичний експеримент. Крім того, автор послуговується квантитативно-статистичним методом аналізу, котрий дає змогу підтверджувати висновки про частоту, переважання чи відсутність функціонування тих чи інших досліджуваних явищ у різних стилях мовлення.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше в українському мовознавстві на основі дослідження широкого фактичного матеріалу здійснено системний аналіз змістових і структурних особливостей спонукальних висловлень з погляду їхнього функціонування в конкретних ситуаціях мовленнєвого спілкування, зроблено системний опис умов успішності спонукальних мовленнєвих актів, проведено прагматистичну диференціацію засобів вираження категорії спонукальності.

Теоретичне значення роботи. Питання мовленнєвого впливу належать до числа недостатньо опрацьованих у сучасній українській лінгвістиці. Однак їхнє дослідження необхідне для вирішення низки проблем теоретичного й ужиткового характеру. У дисертації зроблено спробу сформувати понятійно-термінологічний апарат для аналізу категорії спонукальності в прагматистичному аспекті.

З'ясування функціональних властивостей спонукальних конструкцій у різних стилях українського мовлення поповнює дослідження сучасної функціональної стилістики, стилістичного синтаксису. Таке дослідження категорії спонукальності відповідає тенденції у сучасній лінгвістиці розглядати мову в синтезі лінгвістичних, соціолінгвістичних і психолінгвістичних параметрів.

У своїй роботі ми намагалися розширити уявлення про арсенал засобів вираження спонукальності в мовленнєвій комунікації і поглибити розуміння взаємодії різних рівнів мови. Результати дослідження можуть сприяти подальшому вивченню впливу прагматично орієнтованих висловлень, розробленню питань комунікативної компетенції, а також розв'язанню проблем аналізу функціональних стилів мовлення та їхніх різновидів.

Практичне значення дослідження полягає в можливості застосування його результатів при читанні спецкурсів із функціональної граматики, прагмалінгвістики, викладанні вузівських курсів синтаксису, стилістики та культури мовлення.

Вивчення прагматичного аспекту мовної комунікації має велике значення і для методики навчання мови. Прагматика мови може дати методиці новий матеріал для роботи над розвитком в учнів умінь і навичок правильного, граматично досконалого мовлення. Відомо, що дослідження мови в єдності її структури і комунікативної функції передбачає виявлення й аналіз тих мовних засобів, котрі реалізують ефект словесної комунікації. У зв'язку з цим вивчення прагматичного аспекту мови має особливу цінність для методики викладання аспектів усного мовлення у вищих навчальних закладах.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження доповідалися на міжнародних та міжвузівських наукових конференціях, що проводилися в Одеському національному університеті ім. І. І. Мечникова (квітень 2001 року, листопад 2001 року), Південноукраїнському державному педагогічному університеті ім. К. Д. Ушинського (листопад 1999 року), а також на засіданнях кафедри української мови ОНУ ім. І. І. Мечникова (жовтень 2001 року, червень 2002 року).

Публікації. З теми дисертації опубліковано шість статей у наукових фахових виданнях.

Структура і обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (137 найменувань) та списку джерел ілюстративного матеріалу. Повний обсяг дисертації - 177 с.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми та її актуальність, визначено об'єкт і джерела дослідження, його мету, завдання, методологічні та методичні підвалини, вказано на наукову новизну роботи, її теоретичне й практичне значення, апробацію результатів дослідження.

У **першому розділі** - "Категорія спонукальності в семантико-функціональному і комунікативно-прагматичному аспектах" - стисло розглянуто сучасні погляди українських і зарубіжних лінгвістів на категорію спонукальності.

Як засвідчує аналіз спеціальної лінгвістичної літератури, у мовознавчих дослідженнях поняття спонукальності наповнюється різним змістом: їх автори визначають спонукальність як граматичну або семантичну категорію. На наш погляд, остання кваліфікація найбільш виправдана, оскільки названа категорія може бути виражена засобами різних мовних рівнів.

Найбільш охоплюючим підходом до аналізу мовних явищ є прагматичний, який передбачає врахування всіх екстралінгвістичних чинників, котрі відрізняють один комунікативний акт від іншого, всіх тонкощів відношень між учасниками спілкування. Поряд з урахуванням сфери функціонування мови і мети комунікації особливого значення набуває вивчення впливу мовця на адресата шляхом мовленнєвого акту і спонування його до реакції у відповідь. Поняття мовленнєвого акту, який полягає у промовлянні мовцем певного речення-висловлення в ситуації безпосереднього спілкування зі слухачем, для розгляду механізмів мовної взаємодії є ключовим. У зв'язку з цим особливої актуальності набувають пошуки прагматичної насиченості висловлення і його складників.

Процес комунікації неможливо дослідити без урахування певних прагматичних факторів, таких як суб'єкт комунікації, фактор адресата, інтенція (намір) мовця, контекст комунікації, пресупозиція, ілокутивна функція висловлення.

Волевиявлення мовця конкретизується у спонукальних висловленнях як вимога, наказ, заборона, дозвіл, настанова, пропозиція, попередження, заклик, прохання тощо. Всі ці прагматичні значення в мовознавстві прийнято характеризувати як конкретні значення (різновиди, відтінки) спонування або як спонукальні ілокутивні функції (= спонукальні мовленнєві акти).

Типологія спонукальних мовленнєвих актів складена нами на основі різноманітних характеристик ситуації мовлення та учасників спілкування. Критеріями розмежування і визначення типів спонукальних мовленнєвих актів у роботі є такі: 1) мета (призначення) акту; 2) умови, за яких відбувається акт мовлення: сфера спілкування (інституційна чи міжособистісна) та місце спілкування; 3) стосунки між учасниками комунікативного акту; 4) імпульс волевиявлення (виходить або від мовця, або від слухача); 5) ставлення мовця до дії; 6) ставлення адресата до дії; 7) обов'язковість / необов'язковість спонукуваної дії для адресата; 8) бенефактивність / небенефактивність дії для одного з комунікантів (дія може бути спрямована на користь мовця або на користь адресата); 9) енергійність (сила), з якою досягається ілокутивна мета (певний ступінь "категоричності" або "м'якості" спонування). Різні співвідношення всіх цих прагматичних ознак відбивають багатоманітність комунікативних ситуацій спонування в життєдіяльності людини.

Дослідники категорії спонукальності розрізняють три типи спонукування з погляду інтенсивності волевиявлення: категоричне, пом'якшене і нейтральне спонукування. Термін “нейтральне” спонукування, на наш погляд, не зовсім точно передає суть цього типу спонукування. Важко сприймається семантичне поєднання слів “спонукування” і “нейтральне”, адже спонукальний акт нейтральним не буває: він завжди пов'язаний із впливом однієї людини на іншу. Тому нам видається доцільним увести термін “спонукування на розсуд адресата”, яким і послуговуємося в роботі.

До категоричного спонукування відносимо мовленнєві акти вимоги, наказу (варіанти - команда і розпорядження), заборони; до пом'якшеного - прохання (варіанти - упрошування та благання); до спонукування на розсуд адресата - пропозиції (варіанти - порада і запрошення), попередження (варіанти - застереження і погроза), заклику. Ретельний аналіз фактичного матеріалу дає підстави зробити висновок, що між типами і варіантами спонукальних актів є зони перехідності. Так, спонукальні значення настанови і дозволу утворюють функціонально-семантичну зону на перетині категоричного спонукування і спонукування на розсуд адресата; значення переконання (з варіантом умовляння) є перехідним між типами пом'якшеного спонукування і спонукування на розсуд адресата.

Другий розділ дисертації - “Експліцитні та імпліцитні засоби вираження спонукальних мовленнєвих актів” - об'єднує три підрозділи: “Реалізація первинних і вторинних функцій мовних одиниць у вираженні спонукування до дії”, “Засоби вираження непрямих спонукальних актів”, “Роль контексту у вираженні та розмежуванні ілюктивних функцій спонукальних висловлень”.

Проведені нами дослідження щодо реалізації первинних і вторинних функцій мовних одиниць у вираженні категорії спонукальності дають усі підстави стверджувати: у прямих спонукальних висловленнях (тобто таких, що реалізують прямі мовленнєві акти) виступають спеціалізовані засоби вираження волевиявлення, для яких функція спонукування є первинною; у непрямих спонукальних висловленнях (тобто таких, що реалізують непрямі мовленнєві акти) волевиявлення передається неспеціалізованими формами, для яких функція спонукування є вторинною, транспонованою. Виняток становлять хіба що речення з так званими перформативними дієсловами, вжитими у формах 1-ї особи однини і множини теперішнього часу дійсного способу (*Раджу тобі прочитати цю книгу; Вимагаємо вжити рішучих заходів*), формі 1-ї особи майбутнього часу доконаного виду (*Попрошу вас не заважати нам*), формі умовного способу (*Я б радила тобі звернутися до юриста*), безособовій формі (*Категорично забороняється без крайньої потреби зупиняти ескалатор ручкою “стоп”*), предикативній формі на *-но* (*Палити категорично заборонено*). У таких перформативних реченнях, на відміну від речень з формами наказового способу,

спонукувана дія отримує непряму номінацію і представлена формою об'єктного інфінітива. Однак різновид спонукування в них експліцитно виражається лексичним значенням перформативного дієслова, яке стає експресивним центром вислову.

До конструкцій зі спеціалізованими формами передачі спонукальної семантики зараховуємо й еліптичні спонукальні речення (*Вперед!*; *Кілограм пряників, будь ласка; Води!*) на тій підставі, що в них, навіть за відсутності наказової форми, передбачається адресат і дія, яку він повинен виконати.

Для вираження спонукування також можуть використовуватися номінативні речення, що набувають ірреального модального значення спонукування лише в супроводі відповідної інтонації. Зауважимо, що спонукальні номінативні речення різні за своєю синтаксичною семантикою. Речення типу *Вогонь!* не виражають буттєвого значення, бо йдеться про факт, явище, яке поки що не мало місця (аналогічно в реченнях *Підйом!*; *Відбій!*; *Увага!* тощо), тому такі речення не можуть бути визначені як констативи. У реченнях типу *Мінне поле!* буттєве значення є, тобто спонукальне значення для них прагматичне, а отже, вторинне. Аналогічно можна інтерпретувати спонукальне значення в реченнях типу *Мороз!*; *Дощ!* тощо.

Непрямі спонукальні акти виражаються експліцитними та імпліцитними мовними засобами. У першому випадку висловлення мають нижчий ступінь прихованості, бо їх прагматичне значення якоюсь мірою визначається формально-синтаксичною структурою і лексичним складом речення. До експліцитних засобів вираження непрямих актів спонукування належать речення-висловлення з темпоральними формами, інфінітивом, формами умовного способу. Більшість із таких речень стають спонукальними лише в певному контексті і поза ним втрачають семантику спонукальності. До імпліцитних засобів передачі спонукування належать ті висловлення, прагматичне значення яких не мотивоване граматичною формою вираження, а зумовлене лише представленою в них інформацією та екстралінгвістичними чинниками. У таких висловленнях спонукування передане найбільш приховано: їх прагматичне значення можна визначити лише з урахуванням контексту комунікації. Наприклад, висловлення *Ви пробували мій салат із кальмарів?* у певній ситуації може імпліцитно виражати пропозицію покуштувати названу страву.

Дуже часто в ситуаціях спонукування з метою створення приємного клімату спілкування мовець вибирає для передачі волевиявлення питальну конструкцію. Аналіз питально-спонукальних висловлень показує, що за семантичними параметрами їх можна поділити на певні групи: 1) висловлення щодо спроможності адресата вчинити дію (*Чи не могли б ви говорити трохи голосніше?*; *Чи не змогли б ви дістати з верхньої полиці третій том енциклопедії?*);

2) висловлення щодо бажання, схильності адресата чинити дію, зручності для нього цієї дії (*У неділю вам було б зручно зустрітися?; Не бажаєте зіграти партію в шахи?*); 3) висловлення щодо необхідності чи потреби реалізації певної дії для співрозмовника (*Кашу полити підливою?; Молока налити?; Забинтувати тобі руку?*); 4) висловлення, що стосуються причин спонукання мовцем адресата до певної дії (*Може, відпочинете з дороги?*); 5) висловлення, що стосуються наявності в адресата необхідного мовцю предмета (*У тебе нема маленької викрутки?*).

Причиною активного використання питальних конструкцій у ситуаціях пом'якшеного спонукання і спонукання на розсуд адресата є те, що етикетні форми реалізуються за допомогою гіпотетичних ситуацій, які є більш "м'яким" способом подачі повідомлення. Гіпотетичність уводиться кількома шляхами (що часто поєднуються в одному й тому ж висловленні). Один із них - це введення запитальності. Питальні структури менше детермінують майбутню ситуацію. Другий можливий шлях - це назва ситуації, протилежної бажаній. У цьому випадку в питальну конструкцію вводиться негативність: *Чи не підвезете мого хлопця до райцентру?; Чи не допоможете мені в одній справі?* (розм.). Застосовуючи заперечну форму питальної конструкції, мовець ніби прагне запобігти негативній реакції з боку адресата, можливість якої передбачається ним у даній ситуації. Подібну функцію виконують і питальні односкладні речення з присудковим словом *нема* {*немає*): *У тебе олівця зайвого нема?; У вас, часом, немає сірників?* (розм.).

З метою пом'якшення спонукання використовуються також непитальні спонукальні конструкції з формами умовного способу: *Іване, допоміг би врубати трохи дров; Не ходила б ти, доню, так пізно по місту сама* (розм.).

Категоричність, повинність, необхідність, а отже й прагматична ефективність спонукальних висловлень, вжитих у ситуаціях наказу, вимоги, заборони, зазвичай досягається за допомогою окличних інфінітивних речень: *Відділення, покласти зброю!* (Зі статуту Збройних сил України); *Негайно робити уроки!* (розм.); *За огорожу не заходити!* (Напис на щиті біля будівельного майданчика); *Не палити!* (Напис на дверях приміщення інституту). Проте в ситуаціях, коли мовець хоче пом'якшити тон наказу або вимоги, нерідко спонукальні речення з предикатом у формі інфінітива оформлюється як питальне, при цьому в конструкцію обов'язково вводиться сполучник *а*. Наприклад: *Заявився нарешті додому? А двері за собою зачинити?; Уже біжиш до клубу? А винести сміття?; Вже збираєшся на вулицю у футбол з хлопцями ганяти? А прибрати в себе в кімнаті?* (розм.).

Як відомо, поле спонукальності має зони перетину з модальними ФСП можливості і необхідності. Це пояснюється тим, що зміст імперативного волевиявлення включає спрямованість на перетворення ірреального в реальне, в ситуації спонукання з кута зору мовця існує можливість і не

обхідність такого перетворення. Отже, семи можливості, необхідності за певних умов можуть актуалізуватися як сема спонування. Тому серед інфінітивних речень з ускладненою основою, здатних виражати спонування, вирізняються конструкції з предикативами *треба / не треба, варто / не варто, слід/не слід, потрібно, необхідно, пора, можна /не можна*, котрі надають інфінітивам відповідних модальних значень у ситуаціях настанови, поради: *Вихідні відомості слід обов'язково зазначати в кожному номері газети* (В. Ф. Іванов. Техніка оформлення газети); - *Розрізати халяву треба, - радить Іван, виймаючи фінку* (В. Малець).

Дослідження імпліцитних засобів вираження непрямих спонукальних актів показали, що між структурно-семантичними і прагматичними параметрами будь-якого висловлення завжди існує певний зв'язок. Непряма спонукальна функція закріплена за окремими типами розповідних речень. Вищеназвані імпліцитні засоби вираження непрямих спонукальних актів можна звести до таких основних моделей побудови висловлень: 1) висловлення, що є констатацією небажаного для мовця чинника, який може бути усунений адресатом (*Щось холодно; Я такий голодний; Так темно, нічого не видно*); 2) висловлення, в яких констатується бажаність здійснення потрібної для мовця дії (*Добре було б перекусити; Не завадило б зараз випити чогось холоденького*); 3) висловлення, які є констатацією своєчасності здійснення бажаної для мовця дії (*Пора їхати; Пора спати; Пора вечеряти*); 4) висловлення, які є констатацією вчиненої дії (*Чай готовий; Обід на столі*); 5) висловлення, яким мовець натякає на своє бажання певної дії, виконанням якої адресат може реалізувати це бажання (- *Погляньте, як рясно зародили у мене полуниці. — Я так люблю ці ягоди, та цього року ще й не куштувала їх*); 6) висловлення, які констатують шкідливість певної дії (вживання певного продукту харчування тощо) для здоров'я людини (*Палити шкідливо для здоров'я; Алкоголь шкодить здоров'ю*); 7) висловлення, в якому мовець констатує наявність у нього речі, потрібної адресатові (- *Щось серце поколює. - У мене є корвалол*); 8) висловлення-порада, яку мовець дає адресатові, підкреслюючи, що сам у подібній ситуації вчинив би саме так; це висловлення починається словами типу *я б на твоєму місці*.

У ряді нестандартизованих нечастотних ситуацій спонування мовцями використовуються висловлення-натяки, що створюють іронічний ефект. Подібні висловлення мають високий ступінь прихованості. За формою це невизначено-референтні побудови, що знову-таки (подібно до висловлень, які створюють гіпотетичні ситуації), відходять від реальної ситуації і тим самим стають етикетно слухними, значно пом'якшуючи волевиявлення мовця: *Здається, хтось перед сном має ноги помити?; Хтось міг би у хаті підмести за цілий день; Хтось міг би й трохи помовчати; Хтось пригостить мене бокалом пива?* (розм.).

Однією з характерних ознак невимушеного, переважно розмовного мовлення є функціонування в ньому такого імпліцитного засобу вираження спонукання, як фразеологізовані речення. Так, у ситуаціях наказу і настанови фразеологізовані речення типу *Хто як не ти це зробишь!; Кому як не вам виступити; З ким як не з батьками порадитись!* означають підкреслене твердження доцільності дії. Наказ або вимога можуть виражатись фразеологізованими реченнями, що починаються словами *Нема щоб* або *Нема того щоб*, після яких йде інфінітив: *Нема щоб помовчати!; Нема того щоб допомогти батькові!* У таких конструкціях сполучення названих вище слів з інфінітивом замінює собою позицію присудка і виступає у функції наказового способу дієслова.

Останній підрозділ другого розділу дисертації присвячено дослідженню ролі засобів комунікативного контексту у вираженні спонукальних ілокутивних функцій.

До засобів лінгвістичного контексту, що виявляють специфіку спонукальних мовленнєвих актів, належать одиниці різних мовних рівнів: лексичного, морфологічного, синтаксичного, фонетичного (інтонація). При цьому слід підкреслити, що серед них можна виділити зовнішні щодо граматичної форми, яка передає спонукання, елементи контексту і внутрішні характеристики цієї форми (видова належність дієслова, його лексичне значення).

До лінгвістичних контекстуальних показників, пов'язаних із вираженням вимоги, належать частки *ну, ану*, вставні слова і словосполучення *кажу, тобі кажу, кому кажуть* і т. ін., які підсилюють спонукання до дії, роблять його більш експресивним, прислівники - інтенсифікатори дії *негайно, зараз (же)* тощо, які актуалізують її: - *Підписуй, ну?! Ну?.. Ну?! (І. Багрянний); Замовчи, тобі кажуть (С. Плужник); Зараз же виведіть дітей в іншу кімнату! (А. Дімаров).*

У ситуації прохання природним є вживання усталених показників увічливості типу *будь ласка, будьте ласкаві, будьте добрі, як ваша ласка* тощо: *Одчиніть, будьте ласкаві (А. Дімаров).* Частка *хоч* може бути інтенсифікатором ілокутивної функції прохання, що пов'язано з притаманним цій частці обмежувально-видільним відтінком. Її можна вважати одним із додаткових контекстуальних показників посиленних варіантів прохання - упрошування чи благання: *Хоч шматочок дайте... Хоч шкуриночку, мій боженько... (М. Куліш).*

Значно пом'якшує волевиявлення вставне слово *може* з модальністю непевності, яке нерідко вводиться у питально-спонукальні конструкції при вираженні пропозиції та поради: *Може, перепочинемо? (розм.); - Може б ти відмовився, доки не пізно? (Григорій Тютюнник).* У ситуаціях пропозиції таку ж функцію може виконувати сполучення слів *чи що*, коли воно стоїть у спонукальному висловленні після дієслова, яке виражає зміст волевиявлення: *-Давай присядемо, чи що...(С. Гуцало).*

Контекстуальними показниками ілокутивної функції пропозиції у спонукальних висловленнях можуть виступати частка *ось* або сполучення слів *знаєш що (знаєте що)*, коли вони стоять перед дієсловом, яке виражає спонукування: [Оленка:] *Ось випийте, дядьку, вам легше стане...* (О. Коломієць); - *Знаєте що, давайте чай пити!* (А. Дімаров).

Для передачі поради разом із формами 2-ї особи наказового способу часто використовують у спонукальному реченні прислівники якісної оцінки *краще, ліше, найкраще*, якими мовець підкреслює, що саме така дія є доцільною в даній ситуації: *Краще зателефонуй їй додому* (розм.).

В усному розмовному мовленні показником ілокутивної функції застереження у спонукальних висловленнях часто виступають лексично де-семантизовані дієслова *дивись (дивіться), гляди (глядіть)*. Іноді вони вживаються у сполученні зі словом *мені-*. *Дивись не впади; Глядіть мені не почувайтесь одне з одним* (розм.).

Важливим є визначення ролі ситуації у спонукальному спілкуванні, бо однією з істотних характеристик акту спонукування є його ситуативність. Аналіз ситуативного контексту слід починати із з'ясування типу ситуації, в якій відбувається мовлення. Це можуть бути, наприклад, громадські інституції (суд, лікарня, військова частина і т. д.), приватні інституції (сім'я) тощо. Потім звертаємо увагу на стосунки між учасниками комунікативного акту. Окрім соціальних стосунків, слід враховувати ще й конвенціональні настанови (правила, закони, принципи, норми, моральні цінності), котрі визначають, які дії асоціюються з конкретними функціями (під функціями в даному випадку розуміється більш чи менш фіксований набір властивостей і стосунків (напр., рід занять: суддя, білетний контролер, а також стосунки типу хазяїн і гість, продавець і покупець тощо).

Загалом сприйняття висловлень як певних спонукальних мовленнєвих актів ґрунтується на складному процесі, що включає використання різних видів контекстуальної інформації. Необхідна інтерпретація, зрештою, визначається широким комунікативним контекстом, що створюється сукупністю підпорядкованих йому контекстів: лінгвістичного, паралінгвістичного, ситуативного, контексту культури і психолінгвістичного контексту.

У третьому розділі дисертаційної роботи - "Структурно-семантична організація і комунікативно-прагматична спрямованість спонукальних конструкцій у стильових різновидах сучасного українського мовлення" - предметом дослідження є структурно-семантичні і прагматичні кореляції, властиві висловленням, які реалізують різні спонукальні інтенції у ході здійснення відповідних спонукальних мовленнєвих актів у різних сферах людської діяльності, у певних соціальних ситуаціях. Будь-які одиниці мови не можуть не зазнавати впливу функціонального стилю, в якому вони вживаються, бо він долучає до значення мовних одиниць відтінки, що відповідають комунікативному завданню даного стилю, а також впливає на частоту вживання тих чи інших мовних форм.

У зв'язку з цим у дисертації досліджені засоби вираження спонукальності в різних функціональних стилях української мови.

Як показали дослідження, конструкції з формами 2-ї особи наказового способу найширший семантичний потенціал мають у розмовному і публіцистичному мовленні. У науковому і діловому мовленні їх вживання обмежене певними типами контексту. Форма 1-ї особи множини наказового способу слугує для вираження спонукання до спільної дії. Використовуючи конструкції з цією формою, мовець залишає за адресатом свободу вибору: виконувати чи не виконувати волевиявлення мовця. Названі ознаки обумовлюють значно вужчий семантичний потенціал форми 1-ї особи множини наказового способу (порівняно з формою 2-ї особи множини наказового способу). Висловлення з цією формою переважно реалізують спонукальні акти пропозиції та заклику і найбільш характерні для розмовного і публіцистичного мовлення. Форми наказового способу з часткою *давай* (*давайте*) в семантичному плані характеризуються відтінками неофіційності, невимушеності, тому досить широко вживаються в розмовному мовленні (в основному для вираження пропозиції). Для надання більшого ступеня контактності спілкуванню конструкції з цими формами можуть також використовуватися в публіцистичному стилі, де реалізують мовленнєві акти пропозиції та заклику, і науково-популярному підстилі наукового стилю, де переважно вживаються в ситуаціях пропозиції.

За своєю семантикою спонукальні конструкції з незалежним інфінітивом відзначаються категоричністю, повинністю, необхідністю. Це зумовлює найчастіше використання їх мовцем, який має вищий соціальний статус стосовно адресата. Власне інфінітивні речення, як правило, реалізують мовленнєві акти наказу (з його варіантами - команди і розпорядження), вимоги і заборони. Інфінітивним реченням з ускладненою основою віддається перевага в ситуаціях настанови. Інфінітивні речення найчастіше вживаються і відзначаються структурно-семантичною різноманітністю в публіцистичному і розмовному стилях; в офіційно-діловому стилі вони теж досить частотні, однак відрізняються структурно-семантичною одноманітністю; в науковій сфері їх використання обмежується навчальною літературою.

Форми умовного способу передають послаблене значення апелятивності, що зумовлює використання цих форм для передачі пропозиції, поради, запрошення, застереження і прохання. Дослідження також показали, що конструкції з формами умовного способу переважають у розмовному стилі і майже не характерні для інших стилів мовлення. Це пояснюється тим, що спонукальне значення таких конструкцій є ситуативно зумовленим: висловлення, що виражає бажання суб'єкта мовлення, набуває характеру адресованого волевиявлення лише у випадках, коли ситуація включає апелятивність і наявність суб'єкта, який повинен стати виконавцем бажаної мовцеві дії.

Функціонування спонукальних конструкцій із дієслівними формами дійсного способу має такі закономірності. Використання форм 2-ї особи майбутнього часу для вираження спонукування, найчастіше наказу і настанови, найбільш характерне для усного спілкування в ситуаціях офіційно-ділового і розмовного мовлення. Форми 1-ї особи множини майбутнього часу найактивніше вживаються в розмовному та науковому мовленні для вираження пропозиції, а також у публіцистичному мовленні, де реалізують спонукальні акти заклик і пропозиції. Форми множини минулого часу (дієслів на позначення руху типу *піти, поїхати, почати, побігти* тощо), найчастіше в ситуаціях наказу і пропозиції, виступають функціональними синонімами форм наказового способу лише в розмовному стилі. Пропозиція і настанова в писемних науково-популярних і навчальних текстах, а також в усному розмовному і офіційно-діловому мовленні зрідка передаються формами 1-ї особи множини теперішнього часу. Непрямі спонукальні висловлення з формами 3-ї особи множини теперішнього часу часто виражають настанову в науково-популярній і навчальній літературі.

Еліптичні спонукальні конструкції, які є характерною ознакою розмовного мовлення, переважно функціонують у ситуаціях наказу, прохання і пропозиції.

У **висновках** узагальнено результати проведеного дослідження.

1. Зіставлення тлумачень спонукальності, виявлення й осмислення основних параметрів їхньої граматичної та семантичної інтерпретації дозволяє кваліфікувати цю категорію як семантичну, оскільки вона може бути виражена різнорівневими мовними засобами. Ядерним засобом вираження категорії спонукальності є наказовий спосіб, у якому спонукальність постає як категоріальне значення імператива, що визначає аналіз категорії спонукальності в плані змісту насамперед у зв'язку з семантикою форм наказового способу в зіставленні з іншими засобами, які набувають спонукального характеру лише за певних умов спілкування.

2. Найбільш адекватним способом систематизації засобів вираження спонукальності є функціонально-семантичне поле. Виходячи з концепції функціонально-семантичних полів О. В. Бондарка, нам уявляється доцільним розділити спонукальні конструкції на ядерні, або центральні, і периферійні. В системі засобів вираження спонукальності ядерними є морфологічні форми 2-ї особи однини і множини наказового способу, до них прилягають форми 1-ї особи множини наказового способу. Для розрізнення ілокутивних функцій спонукальних висловлень важливе значення мають лексико-семантичні засоби, що прямо вказують на функцію.

Такими є пер-формативні дієслова *прохати, радити, пропонувати, запрошувати* тощо. Ці засоби також зараховані до ядерних. Інші мовні засоби належать до периферійної сфери. Серед них найуживанішими виявилися морфолого-синтаксичні (речення з формами умовного, дійсного способу), семантико-синтаксичні (інфінітивні конструкції з модальними модифікаторами). Найрідше для вираження спонукування вживаються еліптичні речення, окремі типи формально розповідних речень, фразеологізовані речення, звертання-речення, спонукальні номінативні речення, тому їх можна віднести до далекої периферії.

Слід також підкреслити, що в реальному мовленні ФСП спонукальності тісно взаємодіє з іншими полями модальності, зокрема оптативності, можливості, необхідності, з немодальними ФСП, на перетині яких формуються вторинні функції мовних одиниць. Отже, ФСП спонукальності долучається до цілого комплексу систем, складники яких беруть активну участь у формуванні поля спонукальності та розвитку його властивостей як системи.

3. Процес породження того чи іншого спонукального мовленнєвого акту найдоцільніше досліджувати з позицій сучасної антропоорієнтованої, функціонально і прагматично скерованої лінгвістики, тобто з урахуванням прагматичних факторів, пов'язаних з основними компонентами структури мовленнєвого акту: особами мовця й адресата, пресупозицією, метою мовленнєвого акту, контекстом спілкування взагалі. Всі ці прагматичні фактори відбиваються у структурі висловлення, яким реалізується мовленнєвий акт.

4. З урахуванням наявних типологій мовленнєвих актів у дисертації розроблено критерії класифікації спонукальних актів, зроблено спробу перевести спонукальне висловлення на мову семантичної репрезентації з використанням теорії мовленнєвих актів. Вихідним моментом аналізу спонукальних мовленнєвих актів є виділення різних спонукальних значень на основі врахування сукупності їхніх диференційних прагматичних ознак.

На основі обраного нами прагматистичного підходу до категорії спонукальності в роботі проведено системний опис умов успішності спонукальних мовленнєвих актів і на цій підставі розроблено класифікацію цих актів, виражено ряд спонукальних значень, зокрема таких, як дозвіл, попередження, настанова, переконання тощо.

5. Виділено десять основних типів спонукальних мовленнєвих актів: наказ, вимога, заборона, дозвіл, настанова, пропозиція, попередження, переконання, заклик, прохання, описано можливе їхнє накладання і взаємне доповнення в ситуаціях реального спілкування.

6. Спонукальні мовленнєві акти з погляду інтенсивності волевиявлення належать до одного з трьох типів: акти категоричного спонукування, пом'якшеного спонукування і спонукування на розсуд адресата, в основі виділення яких лежать дві класифікаційні ознаки, тісно пов'язані з прагматичною структурою висловлення: 1) стосунки субординації між учасниками комунікативного акту, 2) обов'язковість / необов'язковість спонукуваної дії.

7. У роботі обґрунтовано доцільність заміни терміна “нейтральне спонукування”, яким користується ряд мовознавців, на термін “спонукування на розсуд адресата”.

8. Велику увагу в дисертації приділено дослідженню експліцитних та імпліцитних засобів вираження непрямих актів спонукування, розкрито механізм їх породження. Показано ефективність мовленнєвого впливу непрямих засобів вираження спонукальності і доцільність використання їх у тих чи інших ситуаціях усного й писемного спілкування.

9. Зважаючи на велику розбіжність поглядів щодо взаємодії граматичної форми і контексту, в роботі проведено ґрунтовний аналіз контекстуальних засобів вираження спонукальності, що дозволило виявити ті семантичні і прагматичні характеристики мовних засобів спонукальності, які зумовлюють їх вибір як оптимальних для досягнення комунікативної мети, а також дослідити вплив різних екстралінгвістичних чинників на варіативність структурно-семантичних типів висловлень у ситуаціях спонукування.

10. Семантична і прагматична інформація, котра свідчить на користь тієї чи іншої змістової інтерпретації спонукального висловлення, виражається лексико-граматичними засобами самого спонукального висловлення і контекстом, який його оточує. Виходячи з того, що у прагмалінгвістиці поняття контексту трактується широко і включає в себе як мовні, так і позамовні, ситуативні чинники, доходимо висновку, що в дослідженні адекватності розуміння та інтерпретації спонукального висловлення особливу увагу слід звертати на ілокутивні індикатори (показники ілокутивної функції висловлення) як мовні, так і позамовні.

11. Прагматичний ефект, тобто адекватність чи неадекватність комунікації наміру адресанта, залежить значною мірою від тієї форми, якою передається зміст. Цим і пояснюється навмисна транспозиція граматичних типів речень при вираженні спонукування.

У таких спонукуваннях, як наказ, команда, які проголошуються в усній формі в ситуаціях дефіциту часу, прагматичний ефект досягається лаконічністю форми їх вираження. Для ефективності вираження окремих видів спонукування, як, наприклад, команди, в мові усталилася відповідна військова, спортивна термінологія (*Вільно!; Кроком руш!; На старт!* і т. п.).

12. Існують загальноприйняті правила (засади, постулати) мовленнєвого спілкування, яких його учасники в мовленнєвих ситуаціях стараються дотримуватися.

Наприклад, у ситуаціях прохання, поради, пропозиції основним є принцип увічливості, тому для їх вираження часто використовують усталені мовні форми з високим ступенем мовленнєвої етикетності: традиційні показники ввічливості (*будь ласка, будьте добрі*), питально-спонукальні конструкції (*Чи не зможете ви зачекати кілька днів?*), висловлення з формами умовного способу (*Відпочила б ти трохи*).

13. У процесі мовленнєвої діяльності людей у різних сферах спілкування складаються комунікативно-прагматичні закономірності, що зумовлюють добір мовних засобів для побудови висловлень у спонукальних ситуаціях. На основі зібраного фактичного матеріалу здійснено семантико-прагматичний аналіз спонукальних висловлень, виділено параметри, які зумовлюють функціонування різних типів спонукальних конструкцій у стилістичних різновидах українського мовлення.

14. Різноманітна структура і семантика моделей спонукальних конструкцій зумовлює їх різну участь в організації текстів певного стилю, тобто використання окремих структурно-семантичних типів спонукальних речень має стилетворчий характер.

Частотність використання мовних засобів вираження спонукальності в тому чи іншому стилі тісно пов'язана як з їхніми семантичними і граматичними особливостями, так і зі специфікою стилю, в якому вони функціонують.

15. Прагмалінгвістичний підхід до аналізу мовних засобів дав можливість виявити не тільки специфіку тих чи інших мовних одиниць, а й їхню функціональну спільність, чіткіше визначити ефективність їх використання у мовленнєвій діяльності.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНО В ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ АВТОРА:

1. Засоби вираження функції прохання ФСП спонукальності (на матеріалі текстів художнього стилю) // Записки з українського мовознавства.-Одеса: Астропринт, 1999. - Вип. 8. - С. 86 - 94

2. Реалізація вторинних функцій мовних одиниць у вираженні ФСП спонукальності // Записки з українського мовознавства. - Одеса: Астропринт, 2000. - Вип. 9. - С. 113 - 123.

3. До питання про вираження функцій ФСП спонукальності засобами комунікативного контексту // Записки з українського мовознавства. - Одеса: Астропринт, 2000. - Вип. 10. - С. 19 - 30.

4. Засоби вираження функції пропозиції ФСП спонукальності в сучасній українській мові (на матеріалі текстів художнього і публіцистичного стилів) // "Наукові записки" Вінницького державного педагогічного університету. 36. наук, праць. Серія: Філологія. - Вінниця, 2001. - Вип. 3.- С. 101 - 107.

5. Система засобів вираження функцій спонукальності в сучасній українській мові (прагмалінгвістичний аспект) // Мова. - Одеса: Астропринт, 2001. - Вип. № 5 - 6. - С. 70 - 76.

6. Засоби вираження спонукання в епістолярії та художній творчості Лесі Українки (прагмалінгвістичний аспект) // Записки з українського мовознавства. 36. наук, праць. - Одеса: Астропринт, 2001. - Вип. 11. - С. 51 - 58.

АНОТАЦІЯ

Нарушевич-Васильєва О. В. Категорія спонукальності у прагматистичному аспекті. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 - українська мова. - Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова, Одеса, 2002.

У дисертації на матеріалі сучасної української мови з позицій прагмалінгвістичного підходу до мовних явищ здійснено системний аналіз змістових і структурних особливостей спонукальних висловлень під кутом зору їх функціонування в конкретних ситуаціях мовленнєвого спілкування. Описано умови успішності спонукальних мовленнєвих актів і на цій підставі розроблено власну класифікацію цих актів, показано реалізацію первинних і вторинних функцій мовних одиниць у вираженні спонукальності, досліджено і систематизовано експліцитні та імпліцитні засоби вираження непрямих актів спонукання, з'ясовано роль контексту у вираженні та розмежуванні ілокутивних функцій спонукальних висловлень. Проведено прагматистичну диференціацію засобів вираження категорії спонукальності, виділено прагмалінгвістичні чинники, які зумовлюють особливості функціонування спонукальних конструкцій у стильових різновидах сучасного українського мовлення.

Ключові слова: спонукальний мовленнєвий акт, ситуація спонукання, ілокутивна функція висловлення, комунікативний контекст, експліцитні та імпліцитні мовні засоби, функціонально-семантичне поле.

АННОТАЦИЯ

Нарушевич-Васильева О. В. Категория побудительности в прагматистическом аспекте. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 - украинский язык. - Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова, Одесса, 2002.

В диссертации на материале современного украинского языка с позиций прагмалингвистического подхода к языковым явлениям проведен системный анализ содержательных и структурных особенностей побудительных высказываний с точки зрения их функционирования в конкретных

ситуациях речевого общения. Описаны условия успешности побудительных речевых актов, и на этом основании разработана собственная классификация названных актов, показана реализация первичных и вторичных функций языковых единиц в выражении побудительности, исследованы и систематизированы эксплицитные и имплицитные средства выражения не прямых актов побуждения, выяснена роль контекста в выражении и разграничении иллокутивных функций побудительных высказываний. Проведена прагматилистическая дифференциация средств выражения категории побудительности, выделены прагмалингвистические факторы, которые обуславливают особенности функционирования побудительных конструкций в стилевых разновидностях современной украинской речи.

Побудительность, будучи категорией семантической, может выражаться языковыми средствами разных уровней. Наиболее адекватным способом систематизации средств выражения побудительности считается функционально-семантическое поле. Ядром этого поля являются морфологические формы 2-го лица единственного и множественного числа побудительного наклонения, к ним примыкают формы 1-го лица множественного числа побудительного наклонения. Для разграничения иллокутивных функций побудительных высказываний важное значение имеют лексикосемантические средства, которые непосредственно указывают на соответствующую функцию. Такими средствами являются перформативные глаголы *просить, советовать, предлагать, приглашать* и т. п. Эти средства отнесены автором к центральным конституентам ФСП побудительности. Остальные языковые средства принадлежат к периферийной сфере; среди них наибольшей употребительностью характеризуются морфолого-синтаксические (предложения с формами условного и изъявительного наклонений), семантико-синтаксические (инфинитивные конструкции с модальными модификаторами). Реже для выражения побуждения используются эллиптические предложения, отдельные типы формально повествовательных предложений, фразеологизированные предложения, вокативные предложения, побудительные номинативные предложения, которые могут быть отнесены к дальней периферии.

Восприятие высказываний как определенных побудительных речевых актов основывается на сложном процессе, который включает использование различных видов контекстуальной информации. Необходимая интерпретация, в конечном итоге, определяется широким коммуникативным контекстом, который создается совокупностью подчиненных ему контекстов: лингвистического, паралингвистического, ситуативного, контекста культуры и психолингвистического контекста. В диссертационной работе произведен детальный анализ контекстуальных средств выражения побудительности, что позволило выявить те семантические и прагматические

характеристики языковых средств побудительности, которые обуславливают их выбор как оптимальных для достижения коммуникативного намерения. Автором рассматриваются средства лингвистического контекста различных языковых уровней: лексического, морфологического, синтаксического, фонетического (наречия-интенсификаторы, частицы, вводные слова и конструкции, интонационные средства и др.). В работе также прослеживается влияние различных экстралингвистических факторов на вариативность структурно-семантических типов высказываний в ситуациях побуждения.

Значительное внимание уделено в диссертации закономерностям употребления побудительных конструкций в различных функциональных стилях украинского языка. Сделан вывод о том, что частотность употребления языковых средств выражения в том или ином стиле тесно связана как с их семантическими и грамматическими особенностями, так и со спецификой стиля, в котором они функционируют.

Ключевые слова: побудительный речевой акт, ситуация побуждения, иллокутивная функция высказывания, коммуникативный контекст, эксплицитные и имплицитные языковые средства, функционально-семантическое поле.

SUMMARY

Narushevich- Vasiliyeva O. V. The Category of Imperativeness in the Pragmastylistic Aspect. - Manuscript.

Dissertation for the scientific degree of Candidate of Philological Sciences, speciality 10.02.01 - the Ukrainian language. - The I. I. Mechnikov National University of Odessa, Odessa, 2002.

A systemic analysis of essential and structural peculiarities of imperative utterances from the viewpoint of their functioning in concrete speech communication situations has been undertaken in the dissertation on the material of the Ukrainian language from positions of pragmastylistic approach to language phenomena. The conditions of effectiveness of imperative speech acts are described and on their base an original classification of these acts is elaborated, the realization of primary and secondary functions of language units in expressing imperativeness is revealed; investigated and sistemized are the explicit and implicit means of expressing indirect acts of imperativeness, revealed is the role of context in expressing and differentiating the illocutive functions of imperative utterances. Pragmastylistic differentiation of the means of expressing the category of imperativeness is presented, pragmalinguistic factors determining the peculiarities of functioning of imperative constructions in the stylistic varieties of the Modern Ukrainian language are revealed.

Key words: imperative speech act, situation of imperativeness, illocutive function of the utterance, communicative context, explicit and implicit language means, functional-semantic field .

Підписано до друку 12.09.2002.
Обсяг 0,9 авт. арк. Формат 60х90/16.
Тираж 100 прим. Папір офсетний. Зам. № 690.

Надруковано у друкарні видавництва "Астропринт"
(..... • • • 132 • • • 28.07.2000 •.) м. Одеса, вул.
Преображенська, 24, к.13. Тел./факс: (0482) 26-96-82, 26-98-
82, 37-14-25.